

Формування політики радянської влади в житловому питанні в 20-х роках ХХ ст.

Тетяна Чаговець, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

В даній публікації розглянуто формування політики більшовиків щодо житлового питання. Житлова політика радянської влади – свого роду унікальний експеримент у житловій галузі, що не мав аналогів у світі, який здійснювався на початку ХХ століття з виключенням приватної власності на землю та нерухомість, зі зміною системи управління житлом і діяльністю людей, формуванням трудових і побутових колективів, з розбудовою державно-відомчої форми власності на житло. Усі ці процеси відбувались в єдиному ідеологічному полі, в єдиних політичних та соціально-культурних межах. Мета статті – не лише проаналізувати теорії, які вплинули на формування політики більшовиків у житловому питанні, а й простежити втілення їх в життя радянського суспільства.

На основі нових підходів, зумовлених потребою у більш об'єктивних оцінках історичної спадщини за умов демократизації громадського життя, досліджується та переосмислюється проблема комунізації побуту населення, а також політика більшовиків щодо житлового питання. Процес зміни старого житлового господарства на антиринковий знищував домовласників і квартирновласників, ліквідував старі і створював нові типи освоєння житлового простору, протистояв приватному індивідуальному житлу. Розглянуті погляди К. Маркса, Ф. Енгельса і В. Леніна на стратегію й тактику нової антикапіталістичної житлової політики. Доведено, що житлова політика у 20-х роках ХХ ст. являла собою сукупність дискримінаційних і протекціоністських заходів, які створювали умови для формування та існування побутових колективів. Початок реальних практичних дій зі здійснення житлової політики більшовиків слід відряховувати з моменту прийняття перших декретів, які кардинально змінили характер власності на землю та нерухомість. Житлова політика радянської влади торкнулася багатьох процесів, які відбувались в суспільстві: від морально-етичних аспектів проживання у родині до створення соцістечек майбутнього суспільства. Унаслідок цього земля і житловий фонд, перестаючи бути предметом купівлі-продажу, перетворювалися на засіб державного розподілу, а в підсумку – на засіб адміністративно-політичного впливу.

Ключові слова: житлова політика; житло; будинки-комуни; міста-сади; соцістечка; радянська влада; комунізм; СРСР; капіталізм

Formation of the policy of Soviet power in the housing issue in the 20's of XX century

Tetiana Chahovets, V. N. Karazin Kharkiv National University

In this publication formation of policy of Bolsheviks of rather housing question is considered. Housing policies of the Soviet power – some kind of unique experiment in the sphere of housing which had no analogs in the world and was conducted at the beginning of the XX century with an exception of a private ownership on the earth and the real estate, with change of a control system of housing and activity of people, formation of labor and household collectives, with development of state and departmental form of ownership on housing. All these processes happened in the uniform ideological field, in uniform political and welfare borders. Article purpose – not only to analyse theories which influenced formation of policy of Bolsheviks in a housing question, but also to track the embodiment them in life of the Soviet society.

On the basis of the new approaches caused by the need for more objective estimates of historical heritage under conditions of democratization public lives the population life kommunization problem and also policy of Bolsheviks of rather housing question is investigated and reinterpreted. Process of change of old inhabited economy on anti-market destroyed house owners and apartments owners, liquidated old and created new types of development of living space, resisted to private individual housing. K. Marx, F. Engels and V. Lenin's views of strategy and tactics of new anti-capitalist housing policies are considered. It is proved that housing policies in the 20-th years of the 20th century represented set of discriminatory and protectionist measures which created conditions for formation and existence of household collectives. The beginning of real practical actions for implementation of housing policies of Bolsheviks needs to be counted from the moment of adoption of the first decrees which cardinally changed the nature of a land ownership and the real estate. Housing policies of the Soviet power affected many processes which happened in society: from moral

and ethical aspects of life in family before creation of «sotsgorodok» of future society. Thereof the earth and a housing stock, stopping being a purchase sale subject, turned into means of the state distribution, and as a result – into means of administrative and political influence.

Keywords: *housing policies; housing; houses communes; the cities are gardens; «sotsgorodki»; the Soviet power; communism; the USSR; capitalism*

Формирование политики советской власти в жилищном вопросе в 20-х годах XX в.

Татьяна Чаговец, Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина

В данной публикации рассмотрено формирование политики большевиков относительно жилищного вопроса. Жилищная политика советской власти – своего рода уникальный эксперимент в сфере жилья, который не имел аналогов в мире и осуществлялся в начале XX века с исключением частной собственности на землю и недвижимость, с изменением системы управления жильем и деятельностью людей, формированием трудовых и бытовых коллективов, с развитием государственно-ведомственной формы собственности на жилье. Все эти процессы происходили в едином идеологическом поле, в единых политических и социально-культурных границах. Цель статьи – не только проанализировать теории, которые повлияли на формирование политики большевиков в жилищном вопросе, но и проследить воплощение их в жизнь советского общества.

На основе новых подходов, обусловленных потребностью в более объективных оценках исторического наследия при условиях демократизации общественной жизни, исследуется и переосмысливается проблема коммунизации быта населения, а также политика большевиков относительно жилищного вопроса. Процесс изменения старого жилого хозяйства на антирыночный уничтожал домовладельцев и квартирсобственников, ликвидировал старые и создавал новые типы освоения жилого пространства, противостоял частному индивидуальному жилью. Рассмотрены взгляды К. Маркса, Ф. Энгельса и В. Ленина на стратегию и тактику новой антикапиталистической жилищной политики. Доказано, что жилищная политика в 20-х годах XX в. представляла собой совокупность дискриминационных и протекционистских мер, которые создавали условия для формирования и существования бытовых коллективов. Начало реальных практических действий по осуществлению жилищной политики большевиков нужно отсчитывать с момента принятия первых декретов, которые кардинально изменили характер собственности на землю и недвижимость. Жилищная политика советской власти затронула многие процессы, которые происходили в обществе: от морально-этических аспектов жизни в семье до создания соцгородков будущего общества. Вследствие этого земля и жилищный фонд, переставая быть предметом покупки-продажи, превращались в средство государственного распределения, а в итоге – в средство административно-политического влияния.

Ключевые слова: *жилищная политика; жилье; дома-коммуны; города-сады; соцгородки; советская власть; коммунизм; СССР; капитализм*

Актуальність теми.

Дослідження особливостей формування політики радянської влади у житловому питанні в 20-х роках XX ст. представляє собою вельми актуальне питання для наукового дослідження. Попри те, що вказана наукова проблема досить повно висвітлювалася у фаховій літературі радянського періоду, наразі постала необхідність її додаткового вивчення саме із позицій сьогодення, популярної на Заході й в Україні соціальної історії тощо.

Зв'язок публікації з науковими дисциплінами.

Вивчення формування політики радянської влади в житловому питанні у перші десятиліт-

тя існування СРСР перебуває на перехресті багатьох наук, зокрема історії, урбаністики, соціальної психології тощо.

Мета даної статті полягає у висвітленні сукупності передумов, проявів і наслідків формування політики радянської влади у житловому питанні в 20-х роках XX ст.

Новизна цієї публікації полягає у намаганні висвітлення історичних причинно-наслідкових зв'язків формування й динаміки розвитку політики керівництва Радянського Союзу в житловому питанні у 1920-х роках як сукупності інноваційних (на той час) і значною мірою волюнтаристських заходів, спрямованих на формування нової соціальної психоло-

гії населення СРСР як творців комуністичного майбутнього.

Аналіз публікацій з досліджуваної проблематики.

Величезний пласт фактичного матеріалу, що належить до житлової політики, розглядався раніше з різних дослідницьких і професійних точок зору: під кутом політичної та соціальної історії, культурології, побуту, архітектури тощо.

З огляду на специфіку досліджень, пов'язаних із цією темою, вона висвітлювалася по-різному в радянській та пострадянській періоди. На початку ХХ століття випускалася література, яка піднімала складний комплекс питань: політичних, юридичних, економічних щодо житлового питання. У даній літературі знаходили відображення аспекти навчального етапу будівництва нової радянської моделі суспільного устрою, в якому житло займало важливе місце. Від повного усупільнення побуту [1, 9] до нових ідей побудування соціалістичного житла [4, 6, 8, 20] і морально-етичних проблем: ролі сім'ї, питання побуту молоді, звільнення жінок від хатньої праці [1, 6, 8, 9]. Жахливі умови життя в промислових містах спонукали шукати альтернативу, так на початку ХХ століття зароджується ідея міст-садів [2, 6], а також з'являється комунальна література, яка дбала про санірні норми житла [7, 30]. Всі ці тенденції тією чи іншою були втілені в життя радянською владою.

В сучасній історіографії виникають нові тенденції щодо вивчення цього питання. Державна житлова політика розкривається з боку, який раніше не був предметом спеціального вивчення: використання владою житла як засобу примусу до необхідного типу трудової поведінки і способу повсякденного життя [5, 10, 21]. У працях з історії повсякденності ідеться не лише про опис життя, а й про розкриття його структури і смислів, проводиться аналіз буденності як дієвої складової історичного минулого. Сучасні автори вивчають процес формування норм повсякденної поведінки громадян у соціалістичному суспільстві, розглядаючи його, з одного боку, як природний, тобто заснований на самовиявленні людей у соціальних ситуаціях, а з іншого, – як штучний, тобто такий, що здійснюється за рахунок впливу владних та ідеологічних структур на суспільну свідомість. Автори зіставляють норми, нав'язані населенню ззовні, та аномалії, що з'являються як результат неприйняття цих норм. При цьому комунальне житло і висту-

пає як впливовий засіб формування своєрідної субкультури, що проникала в життя верств радянського населення.

Виклад основних положень статті.

Нині виповнюється сто років з того часу, як на початку ХХ століття почала здійснюватися житлова політика радянської влади. На основі нових підходів, зумовлених потребою у більш об'єктивних оцінках історичної спадщини за умов демократизації громадського життя, досліджується та переосмислюється проблема комунізації побуту населення, а також політика більшовиків щодо житлового питання.

Сьогодні вимагає задіяння нового методологічного інструментарію у дослідженні цього питання, а саме: вивчення процесу перетворення житла із закритої сфери приватного життя у соціальний інститут, процес цілеспрямованого формування владою системи примусово-заохочувальних заходів, де житло відігравало провідну роль. Досліджується також процес зміни старого житлового господарства на антиринковий. Він знищував домовласників і квартирниковласників, ліквідував старі і створював нові типи освоєння житлового простору, протистояв приватному індивідуальному житлу.

Відповідно до вказаного підходу, слід вказати, що житлова політика у 20-х роках ХХ ст. являла собою сукупність дискримінаційних і протекціоністських заходів, що створювали умови для формування та існування побутових колективів. Державна власність на житло передбачала необхідність створення єдиного державного суб'єкта господарського управління житлом. І тільки нездатність цього суб'єкта у вирішенні питань експлуатації та зведення житла призвела до появи різних форм його господарського управління – державно-відомчої, державно-кооперативної, державно-муніципальної.

Загальний настрій на зрівняння жінок у правах з чоловіками в побутовій сфері, заперечення функцій сім'ї як господарсько-економічної одиниці, заміна її на побутовий колектив – все це сприяло побудові нових архітектурних форм житла без одноосібних функцій. З цього приводу з'являлись нові взаємини всередині побутового колективу: самообслуговування, кооперація, інше ставлення до приватної власності. Усе це закріплювалося у законодавстві того часу. Звідси виникали будинки, розраховані на колектив, з більш складним набором функціональних потреб: їдальні, бібліотеки, спортзали, зали для наряд, гуртки для дітей.

Житлова політика радянської влади у 20-х роках ХХ ст. торкнулася багатьох процесів, які відбувались в суспільстві: від морально-етичних аспектів проживання у родині до створення соціумів майбутнього суспільства. Водночас усі концептуальні аспекти житлової політики нової влади були закладені теоретиками комунізму наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть.

Зокрема, багато уваги мабуть вирішенню житлового питання приділяли К. Маркс та Ф. Енгельс. Вони обговорювали стан справ у капіталістичному суспільстві як з точки зору критики, так і щодо вирішення житлового питання після перемоги пролетаріату, зокрема усунення протиріччя між містом і селом, пов'язаного з переходом від «відокремленого» до «загального» господарства і скасування сім'ї [1, 2].

Зокрема, К. Маркс охарактеризував житлові умови капіталістичного суспільства як такі, що відрізняються великою скупченістю, високою квартирною платою, антисанітарією, щільністю заселення, недостатніми темпами будівництва житла [1, с. 671-680, 695-705].

Ф. Енгельс у роботі «До житлового питання» в 1873 р. вказував на низку положень, які згодом стали ключовими для розуміння основоположних принципів житлової політики радянської влади: «Основою буржуазного... вирішення «житлового питання» є власність працівника на його житло» [3, с. 206]. «Буржуазна і дрібнобуржуазна утопія – дати кожному робітникові у власність будиночок і прикувати його таким чином на напівфеодальних засадах до свого капіталіста» [3, с. 205]. При цьому саме відірвав робітника від власності на нерухомість і землю, що сковують його, і створює умови для повалення капіталістичного виробництва.

Заперечуючи перетворення працівників у власників житла, Ф. Енгельс пропонував вирішення житлового питання таким чином, яким воно і буде здійснено радянською владою – за допомогою експропріації його у власників і заселення в цих будинках бездомних робітників без надання прав власності на житло. «Безсумнівно лише одне, те, що вже тепер у великих містах досить житлових будівель, аби допомогти дійсно «потребі в оселях» при розумному використанні цих будівель. Це можливо здійснити, звісно, лише за допомогою поселення у цих будинках бездомних робітників, які живуть тепер у занадто заселених квартирах. І як тільки пролетаріат завоює політичну владу, подібний захід, зумовлений інтересами суспільної користі, буде

настільки ж легко виконаний, як і інші при експропріації та заняття квартир сучасною державою» [3, с. 219].

Житлове питання знаходило своє відображення і в суспільно-політичних роботах як В. І. Леніна, так і інших лідерів більшовицької партії. В. І. Ленін розглядав боротьбу за поліпшення житлових умов пролетаріату як одну зі складових революційного руху. Крім того, наголошувалося, що експлуатація робітників здійснювалася не тільки фабрикантами і заводчиками, але й домовласниками, які «... наживаються набагато більше на квартирах, комірках, кутках і нетрях, населених робітниками, ніж на багатих квартирах» [4, с. 158-159].

Аналізуючи становище робітничого класу в дореволюційній Росії, В. І. Ленін доходить висновку, що фабрична промисловість «створює нові фабричні центри і швидше штовхає їх уперед, ніж міські» [5, с. 538]. «Необхідною умовою господарського життя стає рухливість населення замість колишньої осілості й замкнутості» [5, с. 539].

Ці висновки згодом будуть покладені в основу стратегії партії щодо вибору індустріалізації країни.

В. І. Ленін вважав, що «лише велике машинне виробництво здатне перетворити колишнього хлібороба на фабричного робітника», лише воно здатне «відірвати робітників від землі» [5, с. 538].

На його переконання, тільки велике промислове виробництво здатне виступити як джерело соціально-культурних перетворень – відірвати населення від патріархального укладу традиційного сільського життя і сформувати нові форми трудової діяльності та побутового існування. «Зокрема, говорячи про перетворення фабрикою умов життя населення, необхідно зауважити, що залучення до виробництва жінок і підлітків є явище в основі своїй прогресивне» [5, с. 537].

Крім того, В. Ленін стверджував: «Справжнє визволення жінки, справжній комунізм почнеться тільки там і тоді, де й коли почнеться масова боротьба проти дрібного домашнього господарства, або, вірніше, масова перебудова його у велике соціалістичне господарство». Громадські їдальні, ясла, дитячі садки – ось зразки цих паростків комунізму [6, с. 5].

Саме на цих доктринальних засадах і почала реалізовуватися ідея створення єдиних виробничо-побутових колективів у СРСР.

Початок реальних практичних дій зі здійснення житлової політики більшовиків слід відраховувати з моменту прийняття перших декретів,

які кардинально змінили характер власності на землю та нерухомість: «Про землю» [7], «Про право трудящих і експлуатованого народу» [8], «Про соціалізацію землі» [9], «Про заборону операцій із нерухомістю» [10], «Про вселення сімей червоноармійців і безробітних робітників у квартири буржуазії і про нормування житлових приміщень» [11], «Про скасування прав приватної власності на нерухомість у містах» [12]. Ці декрети багаторазово розглядалися у різних аспектах. Але їх аналіз не торкався організаційно-управлінської політики радянської влади, тобто обходили увагою той факт, що ці декрети не просто вилучали з ринкового обігу міські землі й певні категорії житлових будівель у містах, а й призводили до того, що земля і житловий фонд, перестаючи бути предметом купівлі-продажу, перетворювалися на засіб державного розподілу, а в підсумку – на засіб адміністративно-політичного впливу.

На формування програми влади в добу «воєнного комунізму» великий вплив мала праця В. І. Леніна «Держава і революція» [13]. У цій роботі, цитуючи роботу Ф. Енгельса «Житлове питання», В. І. Ленін підкреслював той факт, що пролетарська держава «накаже зайняти квартири й експлуатувати будинки» буржуазії. «Тепер у великих містах досить житлових будинків, щоб негайно допомогти справжній потребі в житлах при розумному використанні цих будинків. Це можна здійснити, звичайно, лише експропріювавши теперішніх власників та оселивши в цих будинках безхатніх робітників або робітників, які мешкають тепер у надто перенаселених квартирах. І як тільки пролетаріат виборє політичну владу, подібний захід, диктований інтересами суспільного зиску, буде так само легко здійснений, як і інші експропріації та зайняття квартир сучасною державою» [13, с. 58].

У роботі «Чи втримають більшовики державну владу?» В. І. Ленін уже пропонує механізм експропріації кімнат у квартирах буржуазії: «Пролетарській державі слід примусово вселити вкрай нужденну родину у квартиру багаті людини. Наш загін робітничої міліції складається, скажімо, з 15 осіб: два матроси, два солдати, два свідомих робітники (із яких нехай лише один є членом нашої партії або співчуває їй), потім 1 інтелігент і 8 осіб із трудящої бідноти, неодмінно не менше 5 жінок, прислуги, чорноробів тощо. Загін приходить у квартиру багатого, оглядає її, знаходить 5 кімнат на двох чоловіків і двох жінок. – «Ви потіснитесь, громадяни, у двох кімнатах на цю зиму,

а дві кімнати приготуйте для поселення в них двох сімей із підвалу. На час, коли ми за допомогою інженерів (ви, здається, інженер?) не збудуємо хороших квартир для всіх, вам обов'язково слід потіснитися. Ваш телефон служитиме на 10 сімей. Це зекономить годин 100 роботи, біганини крамничками тощо. Потім у вашій родині двоє незайнятих напівробітників, здатних виконувати легку працю: громадянка 55 років і громадянин 14 років. Вони чергуватимуть щоденно по 3 години, спостерігаючи за правильним розподілом продуктів для 10 сімей, і вестимуть необхідні для цього записи. Громадянин-студент, який є у нашому загоні, напише зараз у двох примірниках текст цього державного наказу, а ви будьте люб'язні видати нам розписку, що зобов'язуєтеся точно виконати його» [14, с. 314-315].

В. І. Ленін наполягав на скасуванні економічної суті капіталізму – приватної власності, приватної ініціативи, ринкового механізму функціонування економіки і на перетворенні всіх фінансово-кредитних, торговельних, кооперативних та інших ринкових інститутів на обліково-реєстраційний апарат, який поліпшував та уніфікував функції робітничої держави з контролю та регламентування господарського життя [13].

Розпочався так званий «житловий переділ», який підкріплювався працями В. І. Леніна: «Власники багатих квартир повинні негайно подати у 2-х примірниках заяву про звільнення однієї з двох багатих квартир для потреб бідного населення столиці (тобто дві багаті сім'ї, які мають дві багаті квартири, зобов'язуються оселитися протягом цієї зими в одній зі своїх квартир, надаючи другу, зважаючи на гостру потребу, створену війною, у користування бідного населення)» [15, с. 380].

Окреслювалися також перші відповідальні органи, що мають наглядати за будинками: «Будинки, які систематично здаються внайми, конфіскуються у власність народу. Опалення будинків і підтримання їх у нормальному стані є обов'язком домових комітетів та інших установ (професійних спілок, Рад, відділів палива при міській думі тощо)» [16, с. 108].

В. І. Ленін там дав визначення «багаті квартири», що на довгі роки визначило стратегію здійснення житлової політики в СРСР: «... Багатою квартирою вважається також будь-яка квартира, в якій кількість кімнат дорівнює або перевищує число душ населення, що постійно живе в цій квартирі» [15, с. 380].

Коли перед радянською владою постало питання будівництва нового житла, перш за все обиралися концепції усупільнення побуту населення: будинки-комуни, міста-сади, а потім, у зв'язку з індустріалізацією країни – соцістечка. У 1920-ті роки концепція міста-саду сприймалася як знайдене вирішення майбутньої моделі міста [17].

Оскільки сутність ідеї міста-саду полягала в колективному характері власності на землю і нерухомість, у самоврядуванні мешканців, власників житла, товариство міст-садів сподівалося, що радянська влада усуне недоліки дореволюційних поселень і створить справжні міста-сади з кооперативною власністю на землю і будівлі, адже влада дуже підтримувала кооперативний рух, що йшов знизу. Але більшовики не збиралися створювати незалежні від влади структури, а всі процеси (розподілу, перерозподілу житла, будівництва) повинні були знаходитися під державним контролем, оскільки держава була власником землі і лише вона вирішувала, де будувати і що саме. Тож від міст-садів узяли лише зовнішній антураж, а не організацію та управління. Владі сподобалася ідея міста-саду, бо вона відповідала концепції знищення протилежностей між містами і селом на базі індустріалізації сільського господарства і реорганізації відносин між містом і селом шляхом побудови таких поселень, які б перебували поза міською межею. Але на практиці, «якщо звернутися до типів нових будинків, то слід визнати, що нічого схожого в них на будинки соціалістичного типу немає. Будуються звичайні будинки, кожен з опаленням, іноді пічним. А поруч із цими будинками будуються фабрики-кухні на 4000 обідів кожна. Жодних навіть найелементарніших культурних установ при цих будинках не будується» – писав Л. Ф. Герус [18, с. 27]. Таке саме відбувалося й із побудовою будинків-комун [19]. Цей проєкт не був здійснений в повній мірі. У зв'язку з індустріалізацією країни був узятий курс на побудування соцістечок поблизу великих підприємств.

Отже, політика радянської влади формувалася на виключенні приватної власності на землю та нерухомість, звідси формування державою повного та єдиного управління в галузі житлової політики. Житлово-громадянське будівництво, а також зведення об'єктів комунального та побутового обслуговування у робітничих селищах-новобудовах (соцістечках) поступово втрачало свій самостійний статут і переходило у розряд

«промислового будівництва». І з часом Вища рада народного господарства перетворилася на житлового монополіста – головного розпорядника всього нового житлового будівництва при новій промисловості.

Таким чином, формувалося повне та єдине управління в галузі житлової політики, яке на початку 1930-х років стало найбільш ефективним із точки зору загальнодержавного планування, розподілу коштів, а також персональної відповідальності та дисципліни й дозволило побудувати такі підприємства, які вивели країну в розряд великих індустріальних держав.

Висновки. Таким чином, розглянувши проблематику даного дослідження, ми прийшли до наступних висновків:

– Багато уваги майбутньому вирішенню житлового питання приділяли теоретики комуністичного будівництва К. Маркс та Ф. Енгельс. Вони обговорювали стан справ у капіталістичному суспільстві як з точки зору критики, так і щодо вирішення житлового питання після перемоги пролетаріату, зокрема усунення протиріччя між містом і селом, пов'язаного з переходом від «відокремленого» до «загального» господарства і скасування сім'ї. Лідер російських більшовиків В. Ленін розглядав боротьбу за поліпшення житлових умов пролетаріату як одну зі складових революційного руху. Зокрема, він наполягав на скасуванні економічної суті капіталізму – приватної власності, приватної ініціативи, ринкового механізму функціонування економіки.

– Житлова політика у 20-х роках ХХ ст. являла собою сукупність дискримінаційних і протекціоністських заходів, що створювали умови для формування та існування побутових колективів. Ця політика стосувалася багатьох процесів, які відбувалися у тогочасному суспільстві: від морально-етичних аспектів проживання у родині до створення соцістечок майбутнього суспільства. Початок реальних практичних дій зі здійснення житлової політики більшовиків слід відраховувати з моменту прийняття перших декретів, які кардинально змінили характер власності на землю та нерухомість.

– Коли перед радянською владою постало питання будівництва нового житла, перш за все обиралися концепції усупільнення побуту населення: будинки-комуни, міста-сади, а потім, у зв'язку з індустріалізацією країни – соцістечка. Зрештою земля і житловий фонд, перестаючи бути предметом купівлі-продажу, перетворюва-

лися на засіб державного розподілу, а в підсумку – на засіб адміністративно-політичного впливу. Загалом із позицій сьогодення у повній мірі очевидно, що більшість компонентів із соціального експериментаторства періоду 20-х років ХХ століття було ідеалістичною утопією.

Тема даної наукової статті, безсумнівно, має широкі перспективи для подальших досліджень. Зокрема, продуктивним могло б стати висвітлення у майбутньому таких питань:

– регіональні відмінності житлової політики у різних союзних республіках СРСР в 20-х роках ХХ століття;

– погляди керівників Радянського Союзу на житлове питання в країні та перспективи поліпшення ситуації у цій сфері;

– плани комуністичної влади на зміни у житловій політиці у 1940-х роках, реалізація яких була перервана Другою світовою війною.

Реалізацію цих перспектив подальших досліджень можна проводити, вивчаючи окремо державний, кооперативний та приватний сектори господарського управління житлом, а також процес цілеспрямованого формування владою системи примусово-заохочувальних заходів, в яких житло грало провідну роль.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бернштейн Л. На новом этапе : Перестройка быта в период социализма и задачи комсомольских орг-ций / Л. Бернштейн. – М.: Огиз-Мол. гвардия, 1931 (13-я тип. Огиза). – 126 с.
2. Блох О. Міста-сади. Соціально-політичні нариси / О. Блох. – Київ: Дніпросоюз, 1920. – 40 с.
3. Герус Л. Ф. Социалистическая реконструкция городов / Л. Ф. Герус. – М.: Совет. закон, 1931. – 32 с.
4. Диканский М. Р. Жилищный вопрос. 3-е изд., доп. и перераб / М. Р. Диканский. – Харьков: Т-во потреб. обществ юга России, 1919. – 258 с.
5. Калініченко В. В. Населення. Життя та побут харків'ян / В. В. Калініченко // Історія міста Харкова ХХ століття. Харків, 2004. – С. 235–244.
6. Кожаный П. М. Рабочее жилище и быт / П. Кожаный. – М.: ВЦСПС, 1924. – 80 с.
7. Козеренко Н. Коммунальное и жилищное хозяйство в Советском Союзе / Н. Козеренко, Л. Герус. – М.: Власть Советов, 1931. – 86 с.
8. Крупская Н. Города будущего / Н. Крупская // Комсомольская правда. – 1929. – № 289. – 15 дек.
9. Ларин Ю. Жилище и быт (Жилищный вопрос в реконструктивный период) / Ю. Ларин. – М.: Власть Советов, 1931. – 128 с.
10. Лебина Н. Б. Повседневная жизнь советского города: нормы и аномалии: 1920–1930 годы / Н. Б. Лебина. – Санкт-Петербург : Журн. «Нева»: Летний Сад, 1999. – 316 с.
11. Ленин В. И. Великий почин / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. 5-е изд. – М., 1981. – Т. 39. – С. 1-29.
12. Ленин В. И. Государство и революция / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – 5-е изд. – М., 1974. – Т. 33. – С. 3-120.
13. Ленин В. И. Дополнение к проекту декрета о реквизиции теплых вещей для солдат на фронте / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – 5-е изд. – М., 1983. – Т. 54. – С. 380-381.
14. Ленин В. И. Проект речи по аграрному вопросу во второй Государственной думе / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. 5-е изд. – М., 1979. – Т. 15. – С. 158-159.
15. Ленин В. И. Развитие капитализма в России / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. 5-е изд. – М., 1979. Т. 3. – С. 537-539.
16. Ленин В. И. Тезисы закона о конфискации домов с сдаваемыми в наем квартирами / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – 5-е изд. – М., 1981. – Т. 35. – С. 108.
17. Ленин В. И. Удержат ли большевики государственную власть? / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – 5-е изд. – М., 1981. – Т. 34. С. 314-315, 278-339.
18. Маркс К. Капитал // Маркс К., Энгельс Ф. // Сочинения. 2-е изд. – М., 1960. – Т. 23. – С. 671-680, 695-705.
19. Маркс К. Немецкая идеология // Маркс К., Энгельс Ф. // Сочинения. 2-е изд. – М., 1955. – Т. 3. – С. 7-544.
20. Мірер В. Про тип і форму соціалістичного приміщення / В. Мірер // Житлова кооперація України. – 1930. – № 2. – С. 22-30.
21. Нариси повсякденного життя радянської України в добу НЕПу (1921–1928 рр.) / відп. ред. С. В. Кульчицький: в 2-х ч. – Київ: Вид-во ін-ту іст. України НАН України, 2009. – Ч. 1. – 424 с.
22. О запрещении сделок с недвижимостью // СУ рабоче-крестьянского правительства, 1919. – № 21. – Ст. 227.
23. О земле: Декрет II Всероссийского Съезда Советов рабочих и солдатских крестьянских депутатов от 26 окт. 1917 г. // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. – М., 1967. – Т. 1. – С. 15.
24. О правах трудящегося и эксплуатируемого народа : Декларация прав трудящихся и эксплуатируемого народа, принята III Всероссийским съездом Советов 12 янв. 1918 г. // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. – М., 1967. – Т. 1. – С. 29-31.

25. О социализации земли: Декрет Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов, 27 янв. 1918 г. // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. – М., 1967. – Т. 1. – С. 33-35.
26. Об отмене права частной собственности на недвижимость в городах : Декрет Всероссийского Центрального исполнительного комитета советов рабочих, солдатских, крестьянских и казачьих депутатов 1918 г. // СУ рабоче-крестьянского правительства. – М., 1918. – 31 авг. (№ 62.). – Отд. 1. – Ст. 674.
27. Проект декрета о вселении семей красноармейцев и безработных рабочих в квартиры буржуазии и о нормировке жилых помещений // Известия. – 1918. – № 38 (302). – 2 марта (17 февр.).
28. Чаговец Т. В. Дома-коммуны – феномен 20–30-х годов XX века (на примере столичного Харькова) / Т. В. Чаговец // Современная научная мысль. – 2018. – № 2. – С. 87-94.
29. Чаговец Т. В. Вплив концепції міста-саду Е.Говарда на уявлення про соціалістичне поселення в містобудуванні України у 20-х роках XX ст.// Серія «Історія та географія» / Т. В. Чаговец. – Харків: Планета Прінт, 2010. – Вип. 37. – С. 69-74.
30. Шейнис Д. И. Жилищный вопрос и пути его разрешения // Справочник коммунального работника на 1924 г. / Д. И. Шейнис. – М., 1924. – С. 186–195.
31. Энгельс Ф. К жилищному вопросу // Маркс К., Энгельс Ф. // Сочинения. –2-е изд. – М., 1961. – Т. 18. – С. 203-284.

REFERENCES

1. Bernstein, L. (1931). *Na novom jetape : Perestrojka byta v period socializma i zadachi komsomol'skih org-cij* [At the New Stage: Restructuring of Life in the Period of Socialism and the Tasks of the Komsomol Organizations]. Moscow: Moskovskii Rabochii [in Russian].
2. Blokh, O. (1920). *Mista-sady. Sotsialno-politychni narysy* [Cities-Gardens. Socio-Political Outline]. Kyiv: Dniprosoiuz [in Ukrainian].
3. Gerus, L.F. (1931). *Sotsialisticheskaya rekonstruktsiya gorodov* [Socialist reconstruction of the cities]. Moscow: Sovet. zakon [in Russian].
4. Dikansky, M.R. (1919). *Zhilishhnyj vopros* [Housing Issue]. 3rd ed. Kharkov : Partnership of Consumer Communities of the South of Russia [in Russian].
5. Kalinchenko, V.V. (2004). *Naseleennia. Zhyttia ta pobut kharkivian* [Population. Life and Daily Chores of the Dwellers of Kharkiv]. *Istoriia mista Kharkova KhKh stolittia – History of the City of Kharkov of the 20th century* (pp. 235–244). Kharkiv [in Ukrainian].
6. Kozhany, P. (1924). *Rabochee zhilishhe i byt* [Worker's Dwelling and Life]. Moscow: Publishing House of the All-Union Central Council of Trade Unions [in Russian].
7. Kozerenko, N., & Gerus, L. (1931). *Kommunal'noe i zhilishhnoe hozjajstvo v Sovetskom Sojuze* [Communal Services and Housing in the Soviet Union]. Moscow : Vlast Sovetov [in Russian].
8. Krupskaya, N. (1929). *Goroda budushhego* [Cities of the Future]. *Komsomolskaya Pravda*, 289, December 15 [in Russian].
9. Larin, Y. (1931). *Zhilishhe i byt. (Zhilishhnyj vopros v rekonstruktivnyj period)* [Dwelling and Everyday Life. (Housing Issue in the Reconstruction Period)]. Moscow: Vlast Sovetov [in Russian].
10. Leбина, N.B., & Lakhtin, N.B. (1999). *Povsednevnaia zhizn' sovetskogo goroda: normy i anomalii: 1920-1930 gody* [Daily Life of the Soviet People: Norms and Anomalies. 1920–1930]. St. Petersburg: Letniy Sad [in Russian].
11. Lenin, V.I. (1981). *Velikiy pochin* [Great initiative]. *Polnoe sobranie sochineniy – Complete works* (Vols. 39), (pp. 1-29). Moscow [in Russian].
12. Lenin, V.I. (1974). *Gosudarstvo i revolyutsiya* [State and revolution]. *Polnoe sobranie sochineniy – Complete works* (Vols. 33), (pp. 3-120). Moscow [in Russian].
13. Lenin, V.I. (1983). *Dopolnenie k proektu dekreta o rekvizitsii teplyih veschey dlya soldat na fronte* [The addition to the draft of the decree about requisition of warm clothes for soldiers at the front]. *Polnoe sobranie sochineniy – Complete works* (Vols. 54), (pp. 380-381). Moscow [in Russian].
14. Lenin, V.I. (1979). *Proekt rechi po agrarnomu voprosu vo vtoroy Gosudarstvennoy dume* [The draft of the speech on an agrarian question in the second State Duma]. *Polnoe sobranie sochineniy – Complete works* (Vols. 15), (pp. 158-159). Moscow [in Russian].
15. Lenin, V.I. (1979). *Razvitie kapitalizma v Rossii* [Development of capitalism in Russia]. *Polnoe sobranie sochineniy – Complete works* (Vols. 3), (pp. 537-539). Moscow [in Russian].
16. Lenin, V.I. (1981). *Tezisy zakona o konfiskatsii domov s sdavaemyimi v naem kvartirami* [Theses of the law on confiscation of houses with the let apartments]. *Polnoe sobranie sochineniy – Complete works* (Vols. 35), (p. 108). Moscow [in Russian].
17. Lenin, V.I. (1981). *Uderzhat li bolsheviki gosudarstvennyu vlast?* [Whether Bolsheviks will hold the government?]. *Polnoe sobranie sochineniy – Complete works* (Vols. 34), (pp. 278-339, 314-315). Moscow [in Russian].

18. Marks, K., & Engels, F. (1960). Kapital [Capital]. *Sochineniya – Works* (Vols. 23), (pp. 671-680, 695-705). Moscow [in Russian].
19. Engels, F., & Marks, K. (1955). Nemetskaya ideologiya [German ideology]. *Sochineniya – Works* (Vols. 3), (pp. 7-544). Moscow [in Russian].
20. Mirer, V. (1930). Pro typ i formu sotsialistychnoho prymishchennia [On the Type and Form of Socialist Premise]. *Zhytlova Kooperatsia Ukrainy – Housing cooperation of Ukraine*, 2, 22–30 [in Ukrainian].
21. Kulchytskyi, S.V. (Eds.). (2009). *Narysy povsiakdennoho zhyttia radianskoi Ukrainy v dobu NEPu (1921–1928 rr.) [Outline on the Life of the Soviet Ukraine during the New Economic Policy (NEP) (1921–1928)]*. Kyiv : Publishing House of the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
22. O zapreschenii sdelok s nedvizhimostyu [About prohibition of real estate transactions.]. (1919). *SU raboche-krestyanskogo pravitelstva – SU of the Workers' and Peasants' government*. (21), (p. 227). Moscow [in Russian].
23. O zemle: Dekret II Vserossiyskogo S'ezda Sovetov rabochih i soldatskih krestyanskih deputatov ot 26 okt. 1917 g. [About the earth: Decree of the II All-Russian Congress of Councils of workers and soldier's country deputies from 26 Oct. 1917.]. (1967). *Resheniya partii i pravitelstva po hozyaystvennyim voprosam – Solutions of party and government on economic questions*. (Vols. 1), (p. 15). Moscow [in Russian].
24. O pravah trudyaschegosya i ekspluatiruemogo naroda : Deklaratsiya prav trudyaschihsya i ekspluatiruemogo naroda, prinyata III Vserossiyskim s'ezdom Sovetov 12 yanv. 1918 g. [About the rights of the worker and the exploited people: The declaration of the rights of workers and the exploited people, is accepted by the III All-Russian congress of Councils 12 January. 1918.]. (1967). *Resheniya partii i pravitelstva po hozyaystvennyim voprosam – Solutions of party and government on economic questions*. (Vols. 1), (pp. 29-31). Moscow [in Russian].
25. O sotsializatsii zemli: Dekret Vserossiyskogo Tsentralnogo Iсполnitelnogo Komiteta Sovetov rabochih, soldatskih i krestyanskih deputatov, 27 yanv. 1918 g. [About socialization of the earth: Decree of the All-Russian Central Executive Committee of Councils of working, soldier's and country deputies, 27 January. 1918.]. (1967). *Resheniya partii i pravitelstva po hozyaystvennyim voprosam – Solutions of party and government on economic questions*. (Vols. 1), (pp. 33-35). Moscow [in Russian].
26. Ob otmene prava chastnoy sobstvennosti na nedvizhimost v gorodah : Dekret Vserossiyskogo Tsentralnogo ispolnitelnogo komiteta sovetov rabochih, soldatskih, krestyanskih i kazachih deputatov 1918 g. [About cancellation of the right of a private ownership for the real estate in the cities: Decree of the All-Russian Central Executive Committee of councils of working, soldier's, country and Cossack deputies of 1918.]. (1918). *SU raboche-krestyanskogo pravitelstva – SU of the Workers' and Peasants' government*. (62), (p. 674). Moscow [in Russian].
27. Proekt dekreta o vselenii semey krasnoarmeytsev i bezrabotnyih rabochih v kvartiry burzhuzii i o normirovke zhilyih pomescheniy [The draft of the decree about installation of families of Red Army men and jobless workers in apartments of the bourgeoisie and about a normalization of premises.]. (1918). *Izvestiya – News*. (38 (302). Moscow [in Russian].
28. Chagovets, T.V. (2018). Doma-kommunyi – fenomen 20–30-h godov XX veka (na primere stolichnogo Harkova) [Houses communes – a phenomenon of the 20-30th years of the XX century (on the example of capital Kharkiv)]. *Sovremennaya nauchnaya mysl – Modern scientific thought*, 3, 87-94 [in Russian].
29. Chagovets, T.V. (2010). Vpliv kontseptsii mista-sadu E.Govarda na uyavleniya pro sotsialistichne poseleniya v mistobuduvanni Ukrayini u 20-h rokakh XX st. [Influence of the concept of the city - garden E. Howard on idea of the socialist settlement in town planning of Ukraine in 20-x years of the XX century]. *Istoriya ta geografiya – History and geography*, 37, 69-74 [in Ukrainian].
30. Sheinis, D.I. (1924). Zhilishhnyj vopros i puti ego razresheniya [Housing Issue and Ways to Resolve It]. *Spravochnik kommunal'nogo rabotnika na 1924 g. – Reference Book of a Communal Worker for 1924*, (pp. 186-195). Moscow [in Russian].
31. Engels, F., & Marks, K. (1961). K zhilishchnomu voprosu [To a housing question]. *Sochineniya – Works* (Vols. 18), (pp. 203-284). Moscow [in Russian].

Тетяна Чаговець

Здобувач

Харківський національний університет

ім. В.Н. Каразіна

61000, м. Харків, майдан Свободи, 4

Email: 1604102018@ukr.net

Tetiana Chahovets

Aspirant

Kharkiv National University of V.N. Karazin

4, Svobody Sq., Kharkiv, 61000, Ukraine

Цитування: Чаговець Т. В. Формування політики радянської влади в житловому питанні в 20-х роках XX ст. / Т. В. Чаговець // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22, № 1. – С. 5-13.

Citation: Chahovets, T. (2019). Formuvannia polityky radianskoi vlady v zhytlovomu pytanni v 20-kh rokakh XX st. [Formation of the policy of Soviet power in the housing issue in the 20's of XX century]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22(1), 5-13.

Стаття надійшла / Article arrived: 02.12.2018

Схвалено до друку / Accepted: 04.01.2019